

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ

Sabahattin ÖZEL*

Atatürk dönemi Türkiye Ekonomisini objektif olarak değerlendirebilmek için önce Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş dönemindeki ekonomik tabloyu, diğer bir deyimle cumhuriyetin geçmişten devraldığı ekonomik mirası genel hatlarıyla saptamak gerekir.

Türkiye birbiri peşisıra gelen ve uzun süren savaşlar sonucunda başta nüfus olmak üzere büyük ölçüde kaynak kaybına uğramıştı. 1923 Türkiyesinin 1914'te 16.3 milyon olan nüfusu 1927'de 13.6 milyona düşmüştü.¹ Ayrıca bu düşüşün özellikle 18-35 yaş arası nüfusta meydana gelmesi durumu daha da ağırlaştırıyordu. Anadolu'da köylerde sadece kadınlar, çocuklar ve yaşlılar yaşıyorlardı.² Hatta bu yüzden kadınlar bir çok köyde muhtarlık ve ihtiyar heyeti üyeliği yapıyorlardı.³ Üretimi önemli ölçüde onlar gerçekleştiriyor, vergiyi de onlar veriyorlardı. Türkiye Avrupa'da bir dular ve yetimler ülkesi olarak anılıyordu.

Diğer taraftan tarım büyük bir sarsıntı geçirdiğinden bunun sonucu olarak tohumluk, araç ve koşumluk hayvan bulunamıyor, toprağın büyük bölümü işlenemiyordu. 26 Nisan 1922'de adi suçlular tarlalarda çalışmak üzere bir ay süreyle geçici olarak tahliye edilmiş, bu süre iki ay sonra üç aya çıkarılmıştı.⁴

* Prof. Dr., İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

¹ Yahya S.Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 3.baskı, İstanbul 1994, s.97.

² Bu hususu Milli Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'yi ziyaret etmiş olan General Frunze de gözlemiştir.bkz. A.M.Şemsutdinov, Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, çev.Ataol Behramoğlu, 2.baskı, İstanbul 1999, s.261.

³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zâbit Ceridesi (T.B.M.M.Z.C.), c.XVI, s.220.

⁴ Levent Evren, 1920-1930 T.B.M.M.Zabıt Ceridelerine Göre Türkiye Ekonomisi, basılmamış yüksek lisans tezi, İ.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2000, s.24.

Tahıl ekili arazi 64 milyon dönümden 25-30 milyona, hayvan sayısı 45 milyondan 19 milyona düşmüştü.⁵

Sanayi önemli ölçüde ordunun kumaş ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş dokuma fabrikalarından oluşuyordu. Şayak ve aba dokumak üzere İstanbul'da bir fes fabrikası vardı. Uşak'ta iki fabrika mevcuttu. Uşak'taki fabrikalar iplik de büktüklerinden 1200 el tezgahına sahiptiler. İki fabrikada ayda 10 000 metre şayak üretiliyordu.⁶ Konya'daki mensucat fabrikasıyla ordu için kumaş üretmek üzere kontrat yapılmıştı.⁷ Bunların bir kısmı düşman tarafından tahrip edilmişlerdi. Erzincan'daki şayak fabrikası Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından yakılmıştı.⁸ İzmit Körfezinin doğusundaki çuha fabrikası ile Karamürsel'deki mensucat fabrikası da Milli Kurtuluş Savaşı'nda düşman donanmasının top ateşleriyle yıkılmışlardı. Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey'in gönderdiği bir özel görevli Çuha Fabrikasının enkazından iki dink makinesi getirmişti.⁹ Ordu için büyük çapta kumaş üreten fabrikanın sökülün bazı kısımları küçük bir fabrika kurmak amacıyla Kayseri'ye nakledilmişti.¹⁰ Batı Anadolu'daki yıkılmamış fabrika ve imalathaneler de düşman için çalışıyorlardı. Yine dış rekabet bazı tesislerin yaşamasına imkan vermemiş, İstanbul'da açılan mum ve kibrit fabrikaları bir yıl dayanamadan yok olmuşlardı. T.B.M.M.de de vurgulandığı gibi Türkiye 25 kuruşa yün satıp, 3000 kuruşa geri satın alan ülke konumundaydı. Bir tebeşir, bir kurşunkalem üretilmiyor, Almanya'dan dikiş iğnesi gelmezse halk söküğünü, yırtığını dikemiyordu. Fes, Avusturya'dan ithal ediliyor, çalı süpürgesi, ağaç kaşık ve tahta taraklara kadar her şey dışarıdan geliyordu. Ülkenin ve toplumun hemen tüm hizmet ihtiyacını Avrupalı şirket ve işletmeciler karşılıyorlardı. Devlet kendi sınırları içindeki demiryollarının bile sahibi bulunmuyordu. Taşıma tarifelerinin yüksekliği nedeniyle yerli buğday kendi pazarında, Kanada buğdayıyla rekabet edemiyordu.¹¹ Ülkenin kendi kıyı ve limanları arasındaki deniz taşımacılığı da Avrupalı denizcilik şirketlerince yapılıyordu. Karayolları uzun yıllar kullanılagelen güzergahların kervan ve tekerlek izlerinden ibaretti. Oltu Mebusu Yasin ve Erzurum Mebusu Durak Beylerin Erzurum-Ankara yol-

⁵ A.M.Şemsutdinov, aynı eser, s.16-17.

⁶ T.B.M.M.Z.C., c.VII, 2.baskı, Ankara 1944, s.105.

⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (T.B.M.M.G.Z.C), c.I, Ankara 1985, s.191.

⁸ T.B.M.M.Z.C., c.VII, 2.baskı, Ankara 1944, s.126.

⁹ T.B.M.M.Z.C., c.VII, s.109.

¹⁰ T.B.M.M.G.C.Z., c.I, s.191.

¹¹ Şu karşılaştırma demiryolu taşıma tarifelerinin düzeyi konusunda yeterli fikri verecektir. Haydarpaşa-İzmit arası üçüncü mevki yolcu ücreti 15, birinci mevki ücretiyse 36,5 kuruştur (bkz.Osmanlı Cep Takvimi 1310, s.160). Buna karşılık Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ereğli havzasında ortalama işçi yevmiyesi 10,5 kuruştur (bkz.Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisi, Ankara 1994, s.148).

culuğu 19 gün sürmüştü. 1923 lerde İstanbul-Ankara yolculuğu otomobille 80 saattir.¹² Bilgi ve beceri gerektiren tüm etkinlikler gayrimüslimlerin tekelindeydi.¹³ Atatürk'ün 3 Temmuz 1920'de B.M.M. nin gizli oturumunda ifade ettiği gibi Eskişehir'de imalathanede gayrimüslim Rum ve Ermeniler çalışıyor, onların çıkarılması durumunda makineler de duruyordu.¹⁴ Milli Kurtuluş Savaşı'nda komutanları cepheye götüren trenlerin makinist ve ateşçileri bile Rum ve Ermenilerden oluşuyordu.¹⁵ Ülke sanatkara hasretti. Bu yüzden her kazada iki demirci ve marangozun askerlikleri tecil edilmişti. Tekalif-i Milliye emirleri çerçevesinde demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalathaneleri ile bu esnaf ve imalathanelerin yapım güçleri, kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek sanatkarların isimleri de belirtilmek suretiyle miktar ve durumlarının saptanması öngörülmüştü. Sonuçta ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında sanat erbabının yaşamsal katkıları oldu. İktisat Vekaleti'nin çekirge mücadelesi için depolarında sakladığı tenekelerden mataralar yapılmış, Konya'da ordudan ayrılan ustalarla parasız süngü imali sağlanmıştı. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyetini kuran inkılapçı kadronun kaygısı emperyalizmi yenmekten kuşkuları olmadığından, zaferden sonra milli kalkınma davasını başarmaya odaklanmıştı. Atatürk daha Milli Kurtuluş Savaşı'nın en bunalımlı günlerinde Ankara'da bir Maarif Kongresi topladığı gibi, Ziya Gökalp'ın başkanlığında oluşturduğu bir kurulu ekonomi konusunda çalışmakla görevlendirmişti. Ankara garındaki bir vagona yeni devletin ekonomik politikasını belirlemek amacıyla yürütülen bu çalışmalara fırsat buldukça kendisi de katılmıştı.¹⁶

Milli Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt) İzmir'de bir İktisat kongresi toplama fikrini ortaya attı.¹⁷ T.B.M.M. de bunun para ve zaman kaybına yol açacağı, bir yarar sağlamayacağı gerekçesiyle bu fikre karşı çıkanlar da oldu. Atatürk ise hem kongre fikrini benimsemiş, hem de fahri başkanlık önerisini kabul etmişti.

¹² Yahya S.Tezei, aynı eser, s.106.

¹³ Yunanlılar, Romalılar ve Bizanslılar sanat ve ticareti küçültücü işlerden sayar, tutsaklara ve kölelere gördürürlerdi. Osmanlı Devletinde de gayrimüslimlerin bu alanlarda etkin olmaları evrensel bir anlayışın yansıması olarak görünüyor. Arapçada sanatla uğraşanları ifade eden harifin, hakaret ifadesi olarak herif şeklinde kullanıldığı bilinmektedir (bkz.Osman Ergin, Türk Tarihinde Evkâf, Belediye ve Patrikhaneler, İstanbul 1937, s.72-73).

¹⁴ T.B.M.M.G.C.Z., c.I, Ankara 1985, s.74.

¹⁵ İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey (Gör) Büyük Millet Meclisi'ndeki bir konuşmasında şöyle demektedir: Paşa hazretleriyle beraber Uşak'a cepheye giderken makinistin Rum, ateşçinin Ermeni olduğunu anladım. Fakat Tren hareket etmişti. Bunlar cürette bulunsaydı, bizi Eynay istasyonu yerine son süratle düşmanın kucağına atarlardı. bkz.T.B.M.M.Z.C., c.III, 3.baskı, Ankara 1981, s.392.

¹⁶ Yüksel Ülken, 1923'ten 1993'e Cumhuriyet Ekonomisi, s.150.

¹⁷ T.B.M.M.Z.C., c.XXVII, Ankara 1960, s.170 v.d.

Çünkü birbiri peşisıra gelen ve uzun süren savaşlar ülkeyi harabeye çevirmişti. Özellikle Yunan ordusu yüzlerce yerleşim yerini yakmış, büyük bir yıkım gerçekleştirmişti.¹⁸ Dolayısıyla ülkenin en kısa sürede bayındır hale getirilmesi gerekiyordu. Ayrıca yoksul düşmüş Türk halkının refaha kavuşturulması temel hedeflerdendi. Nihayet Atatürk milli bir ekonomik yapı kurmayı ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeyi yeni devletin büyük bedeller ödeyerek kazandığı özgürlük ve bağımsızlığını koruyabilmesinin ana koşulu görüyordu. Sonuçta 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi çalışmalarını 4 Mart'a kadar sürdürdü. Kongreye ekonominin hemen her kesiminden 1135 delege katıldı. Kongre çağrısında delegelere görüşlerini raporlar haline dönüştürerek hazırlıklı bir şekilde gelmeleri bildirilmişti.¹⁹ Atatürk, Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında toplanan kongrenin açış konuşmasında ekonominin milletlerin yükselişinde veya çöküşündeki belirleyici rolünü vurguladı. Kongre gündemindeki sorunların başında şu konular gelmişti: Kredi, üretim ve tüketimin düzenlenmesi, gümrük, şirket ve sendikalar, yol ve ulaşım araçları sorunları ve köylünün durumu.²⁰ Sonuçta yeni devletin uygulayacağı ekonomik model demokratik bir yöntemle kararlaştırılarak liberal bir kalkınma politikası benimsendi. Kongre Türkiye'nin dört bir yanından gelen delegelerin birbirlerini tanımaları ve kaynaşmaları bakımından sosyal bir amaca hizmet ettiği gibi, iç pazarın, geliştirilmesi bağlamında da önem taşıdı.

Kongre iradesi sanayiye teşvik edecek yasaların çıkarılmasını, gümrük tarifelerinin milli sanayinin ihtiyaçlarına göre değiştirilmesini öngörmüştü. Taşıma tarifelerinin yüksekliğinden acı acı şikayet edildi ve yerli malların karada ve denizde ucuz taşınması kararlaştırıldı.²¹ Yine sanayi için uygun kredi imkanları sağlayacak sanayi bankalarının kurulması ve teknik eğitimin geliştirilmesi benimsendi. Ayrıca denk bütçe politikasının izlenmesi ve ithalatın ihracatı aşmaması doğrultusunda ilke kararları alındı.

İzmir İktisat Kongresi sonrasında kongre kararları doğrultusunda milli bir bankacılık sektörünün oluşturulması için harekete geçildi. Ziraat Bankası ve özel girişimin eseri olan birkaç küçük yerel bankanın dışında, bankacılık sektörü tamamen yabancı bankaların tekelindeydi. 1922 yılında Ziraat Bankası'nın şube

¹⁸ Yunan işgal tahribatı dört milyar altın frank değerindeydi. Yunanlılar bunu hiçbir askeri zorunluluk olmadan ekonomik kaynakların yok edilmesi amacıyla yönelik olarak gerçekleştirmişlerdi. bkz. Şarkıkarip Umuru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923, Birinci Takım, c.III, İstanbul 1924, s.38.

¹⁹ Örneğin Kocaeli delegelerinin hazırladığı rapor metni için bkz. Rifat Yüce, Kocaeli Tarih ve Rehberi, İzmit 1940, s.155 v.d.

²⁰ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, Türk İnkılap Tarihi, 8.basım, İstanbul 2002, s.260.

²¹ Ali Şükrü Bey'in T.B.M.M. nin 5 Şubat 1923 tarihli oturumunda İstanbul'un ve buğday parası olarak her gün Romanya, Bulgaristan ve Amerika'ya 50.000 lira ödediğini, oysa Anadolu'daki buğdayların çürüdüğünü vurgulamıştır. bkz. T.B.M.M.Z.C., c.XXVII, s.175.

ve sandık sayısı 110 ken, 1923 yılı başlarında 300'ü aşmıştı.²² Fakat o, tarım sektörüne hitabediyordu. 1924 yılında İş, 1925 yılında Sanayi ve Maadin bankaları açıldı. Sanayi ve Maadin Bankası Hereke ve Defterdar mensucat fabrikalarıyla, Bakırköy bez ve Beykoz deri ve kundura fabrikalarının doğrudan işletmelerini üstlenmişti.²³ Sanayi ve Maadin Bankası Kanununun 8. maddesinde, bankaya kendisine devredilen fabrikaları %51'i nama yazılı senetle kendisine ve Türk halkına ait olmak üzere kuracağı Türk anonim şirketlere devrederek işletme yetkisi verilmişti.²⁴ 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası kuruldu. Aynı yıl yatırım ve üretimi teşvik edecek kararlar çerçevesinde devlet bütçesinden giydirilecek kimselerin yerli malı satın almaları mecburiyeti getirildi. Esasen bu konuda bir yasanın çıkarılması önerisi daha 1921 yılında T.B.M.M. nin gündemine girmişti. Fevzi Paşa (Çakmak) da daha Milli Kurtuluş Savaşı yıllarında ordunun giydirilmesi konusunda yerli malı kullanmaya özen göstermiş, dışarıdan 5 liraya alabileceği kaputu içerden onbir liraya almayı yeğlemişti.²⁵ Bununla beraber yerli üretimin toplu siparişlere cevap veremediği de anlaşılmıştı. Fevzi Paşa günde 200 arşın kumaş üreten Ankara'daki bir milli mensucat şirketine ikibin arşın yapın sizden alalım önerisinde bulunduğu şirket yetkilileri bunun mümkün olmadığı, mevcut üretimin de Ermeni kadınlarınca yapıldığı cevabını vermişlerdi.²⁶ I. Ordu Müfettişi Kazım Karabekir Paşa da 1923 yılı sonlarında Karadeniz sahillerinde yaptığı gezisi sırasında yerli malı kullanmanın önemi üzerinde durmuştu. Kasım 1923'te Giresun'da öğrencilere ve halka hitaben yaptığı konuşmasında iktisadi düşmana karşı koyma çarelerini sıralarken; yerli malının millet kuvveti olduğunu, alırken vicdani zevk duymak gerektiğini, mecbur olunmadıkça yabancı malı alınmamasını, alırken nefret duyguları beslenmesini söylemişti.²⁷ 6 Mart 1929'da Türk Ocakları Merkez Kurulu üyeleri evlerinde ve giysilerinde yerli malı kullanmayı kararlaştırmışlar ve şubelerine de aynı yönde genelge yayınlamışlardı. Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Öğrenci Birliği Yerli Malları Koruma Cemiyeti Kurulu 4 Nisan 1929'da Darülfünun konferans salonunda bir miting düzenledi. Mitinge öğrenciler, öğretmenler, Darülfünun hocaları ve geniş bir halk kitlesi katıldı. Milli fabrikaların ürünleri sergilendi. 4 Nisan'ın yerli malı bayramı olması kararlaştırıldı. Öğrenci Birliğinin kurduğu Yerli Malları Koruma Cemiyeti'ne girmek isteyenler, yerli malı kullanacaklarına, bu amaç uğrunda çalışacaklarına yemin edeceklerdi. Cemiyetin

²² Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Ankara 1972, s.84.

²³ Resimli İktisat Salnamesi 1926-1927, s.18.

²⁴ Düstur, üçüncü tertip, c.VI, S.212-214.

²⁵ T.B.M.M.G.C.Z., c.I, s.194.

²⁶ T.B.M.M.G.C.Z., c.I, s.196.

²⁷ Vakit Gazetesi, 11 Kasım 1923, 2109.

amaçları arasında Türk sanayiinin gelişmesi için bilimsel inceleme yapmak ve gerekenlere sunmak da vardı.²⁸ Yine aynı yıl Milli Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması kararlaştırılmıştı. Üyeler yerli malı giyecek, vatandaşı da giymeye teşvik edeceklerdi. Atatürk de cemiyete üye olmuştu. Bütün elbise, gömlek, kravat ve ayakkabılarını yerli malından giyen Atatürk, Çankaya'da kahve ve çay ikramı geleneğini kaldırmıştı.²⁹ Atatürk «*azami tutumluluk milli amacımız olmalıdır*» diyordu. İsmet İnönü Rusya gezisi sonrasında bakan arabalarını kaldırmak istemiş, kendisi de bir yıl kadar resmi araba yerine özel arabasını kullanmıştı.

İzmir İktisat Kongresi sonrasındaki diğer yasal, eğitsel ve kurumsal düzenlemelere gelince, 17 Şubat 1925'te köylü üzerinde ağır bir yük oluşturan Aşâr vergisi kaldırıldı.³⁰ 1924 yılında köylünün 40 milyon olan vergi yükü 1929'da 19 milyona gerilemişti. Aynı yıl bedeli 20 yılda ödenmek üzere topraksız çiftçi ailelerine toprak dağıtıldı. Atatürk her çiftçi ailesinin işleyebileceği kadar toprağa sahip olmasını bir zorunluluk olarak görmüştür. Nitelikli işgücü ve sanatkar yetiştirme çabalarına ordunun önemli katkıları oldu. Orduda demircilik ve kunduracılık gibi meslekler öğretiliyordu. 1925 yılında çıkarılan bir yasayla bunlara modern tarım eğitimi de eklendi.³¹ 22 Nisan 1925'te Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkarıldı.³² 19 Nisan 1926'da Türkiye sahillerinde Nakliyat-ı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları dahilinde İcrayı Sanat ve Ticaret Hakkında Kanun kabul edildi. Kanunun 6. maddesine göre kanun hükümleri 1 Temmuz 1926'dan itibaren geçerli olacaktı.³³ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret Vekaleti'ne bir telgraf çekerek bu günün bayram olarak kutlanmasını önermişti.³⁴ On beş yıldır yürürlükte olan Teşvik-i Sanayi Kanunu 28 Mayıs 1927'de on beş yıl daha yürürlükte kalacak şekilde yenilendi. Kanun hazırlanırken ekonomik durumları az çok Türkiye'ye uygun, milli sanayilerini kısa sürede geliştirebilmiş komşu ülke kanunları, özellikle

²⁸ Filiz Paksoy, 1929 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı, basılmamış Yüksek lisans tezi, İ.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2000, s.136,139.

²⁹ Atatürk'ün bu konudaki bir jestine Cemal Granda'nın anılarında da yer verilmektedir. Gardrobundaki elbiseleri köşkün önünde yaktırmayı düşünen Atatürk'e Falih Rıfkı Atay mani olmuştu. Atatürk *-biret tanesini bizlere verin, hatıra olarak saklayalım-* diyen Falih Rıfkı'ya hafifçe gülümseyerek peki diye cevap vermişti. bkz. Cemal Granda, Atatürk'ün uşağı idim, yazan Turhan Gürkan, İstanbul 1973, s.55.

³⁰ Düstur, üçüncü tertip, c.VI, 2.baskı, Ankara 1953, s.57.

³¹ T.B.M.M.G.C.Z, c.IV, Ankara 1985, s.420.

³² Düstur, c.VI, s.274.

³³ Düstur, üçüncü tertip, c.VII, 2.baskı, Ankara 1944, s.759-76.

³⁴ Denizcilik Bayramı ilk defa 1 Temmuz 1935 yılında kutlanmıştır. Bkz. Cumhuriyet, 1 Temmuz 1935. Kutlama etkinlikleri için bkz. Ayın Tarihi, sayı: 20, 1935, s.2.

Bulgar, Romen ve Macar kanunları enine boyuna incelendi.³⁵ Kanun 1 Haziran 1942'ye kadar yürürlükte olacaktı. 1927 Sanayi sayımında 65245 işyeri sayılmıştı. Bu sayı en küçük esnaf atelyelerini de kapsıyordu. 1928 yılında Türkiye'de yıllık kazançları 500 000 lirayı aşan 23 Anonim şirket bulunuyordu. Ayrıca 1.200.000 lira sermayeli 4 şirket kurulmuştu. Banka sayısı ise 30'du. Yine temel tüketim ve ara malları alanında ithal ikamesi sağlamak amacıyla «üç beyaz» ve «üç siyah» projelerine öncelik verildi. Un, şeker ve pamuklu üç beyazı, demir, kömür ve petrol üç siyahı temsil ediyorlardı.

Ancak sonuçta 1923-1930 döneminde ekonomide beklentiler gerçekleşmedi, umulan gelişme sağlanamadı. Bu süreçte paranın değer kaybetmesi, dış ticaret açığının büyüyerek kronik bir hal alması en belirgin göstergelerdi. Bu sonuçta rol oynamış başlıca etkenler şöyle sıralanabilir. Her şeyden önce kapitali ve kapitalisti olmayan bir ülkenin kapitalist bir modelle kalkınabilme girişimi başarılı olamamıştı. Bilgi, teknoloji ve nitelikli insan gücünün olmayışı önemli eksikliklerdi. Diğer taraftan Lozan Antlaşması'na göre gümrük tarifelerinin 24.8.1928 tarihine kadar 1916 düzeyinde kalmasının kabul edilmiş olması, hükümetlere milli sanayii koruyabilme imkanı tanımamıştı. İthalat kolaylığı yüzünden büyük kentlerde Avrupa malı kullanma alışkanlığı hızından hiçbir şey kaybetmemişti. Dışarı giden paranın büyük bölümü lüks eşya alımına harcanıyordu.³⁶ 1927 Yılı toplam ithalatının %70'ini tüketim malları oluşturmuştu. İthalatçıların gümrük tarifeleriyle ilgili sınırlamaların kalkacağı dönemde düşük tarifeden yararlanmak amacıyla aşırı dışarıya yönelmeleri liranın dış değerinin düşmesine, dış ticaret açığının daha da büyümesine yol açmıştı. 1927-1928 yıllarında Türk tarımında şiddetli bir kuraklığın yaşanması durumu daha da kötüleştirmişti. Orta Anadolu'da adeta genel göçü andıran karışıklıklar olmuş, insanlar bir lokma ekmek bulabilecekleri yerlere taşınmışlardı. Hayvanlar kısmen yitirilmiş, kısmen yok pahasına elden çıkarılmışlardı.³⁷ Sonuçta ihracat azalmış, bir tarım ülkesi olan Türkiye bazı gıda maddelerini ithal etmek zorunda kalmıştı. Yine aynı süreçte ülkeye yeterli sermaye girişi olmadı. Atatürk İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmasında yabancı sermayeye düşman olmadığımızı, ülkemizin geniş olması nedeniyle çok çalışma ve sermayeye ihtiyacımız olduğunu, kanunlarımıza saygılı olmak koşuluyla yabancı sermayeye gereken güvenceyi vermeye her zaman hazır olduğumuzu vurgulamıştı. Yine cumhuriyetin ilanı günlerinde Ankara'da bulunan Amerikalı gazeteci Marcossen'le yaptığı mülakatta Türkiye'nin ticari ve ekonomik alanda Amerika'yla işbirliği

³⁵ T.B.M.M.Z.C, II.devre, c.XXXII, s.705.

³⁶ Filiz Paksoy, aynı eser, s.135.

³⁷ Yunus Nadi, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ekim 1930.

yapabileceğini, Amerikan sermayesinin Türkiye'ye girmesini iyi karşılayacağımızı ifade etmişti.³⁸ Ancak Osmanlı döneminin cazip şartlarını benimsemiş yabancı sermayenin yeni şartları yadırgadığı anlaşılıyordu.³⁹ Bu kapsamda T.B.M.M.'nin 1923 yılında onayladığı Chester Projesi,⁴⁰ daha sonra Musul Sorunu'nun olumsuz sonuçlanması dolayısıyla sonuç vermedi. Türkiye'nin Kayseri'de bir uçak fabrikası kurma girişimi 15 Ağustos 1925'te Alman Junkers firmasıyla bir antlaşma imzalanmasıyla sonuçlandı.⁴¹ Firma fabrikayı 1926 sonbaharında onarım yapabilecek hale getirecek, 1927 yılında uçak fabrikasına başlanacaktı. Junkers firması yaşadığı maddi güçlüklerle karşın projenin ilk bölümünü tamamlamış, Kayseri uçak fabrikası 6 Ekim 1926'da açılmıştı. Ancak firmanın iflası üzerine fabrika satılmış, daha sonraki uçak imali çabaları sonuçsuz kalmıştı. Örneğin Tayyare Cemiyeti'nin Fransa'da yetiştirdiği Mühendis Selahattin Reşit Bey «M. M. V. I» tipindeki ilk ulusal uçağı Eskişehir'de imal etmişti. Uçağın motor ve pervanesi dışındaki tüm parçaları Kayseri ve Eskişehir fabrikalarında üretilmişti. Uçağın başarıyla sonuçlanan ilk denemelerinde saatte 200 km den fazla hızla uçabildiği, havada beş saat kalabileceği anlaşılmıştı.⁴² Yine sonuçsuz yabancı sermaye girişimlerinden biri de Ford firmasıyla İstanbul'da bir montaj fabrikasının kurulmasına dair yapılmış antlaşmaydı.⁴³ İncelediğimiz dönemin yabancı sermaye yatırımlarından biri de Nestle firmasınınca gerçekleştirilmişti. 1927 Temmuzunda Şişli Bomonti civarında inşasına başlanan fabrika 1928 Şubatında tamamlandı. Bütün işçileri Türk olan ilk çikolata fabrikası olarak basında haber konusu olan fabrika, 200.000 sermayeyle kurulmuştu.⁴⁴ Nihayet Dünya Ekonomik Krizinin 1923-1930 dönemi üzerindeki olumsuz etkilerine gelince, tarım ürünlerinin

³⁸ Vatan Gazetesi, 29 Ekim 1953.

³⁹ «Çünkü sermayedarlar hem ileri sürülen şartları beğenmiyorlar, hem de Türk Devrimi'nin Rus Devrimi'nden nasıl ayrıldığını pek anlayamıyorlardı», bkz.Kemal H.Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, 2.baskı, İstanbul 1996, s.88.

⁴⁰ 1908'den beri Türkiye ve Musul-Kerkük bölgesinde demiryolu ve maden ayrıcalıkları elde etmek için çalışan Amerikalı Amiral Chester'in başını çektiği sermaye grubuyla yapılan iki antlaşmaya göre, o zamanki değerlere göre 400 milyonluk bir Amerikan sermayesinin Türkiye'ye girmesi sözkonusu olmuştu. Geniş bilgi için bkz.Yahya S.Tezel, aynı eser, s.193-194, Chester'in II.Meşrutiyet dönemindeki faaliyetleri ve benimsenen projesi için bkz.K.Pastırmacıyan, Anadolu-i Şarki Şimendüferler Meselesi, İstanbul 1328, s.10 v.d.

⁴¹ Cemil Koçak, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), Ankara 1991, s.66.Türkiye daha 1924 yılında 3.000.000 liralık taahhüt kanunuyla uçak fabrikası inşasına ilişkin Junkers firmasıyla bir mukavele yapmış, her yıl için üretilecek madeni 250 uçakla dört yılda 1000 uçaklık bir hava gücüne sahip olmayı amaçlamıştı. Bu konuda Recep Peker'in 18 Aralık 1924 tarihli açıklamaları için bkz. T.B.M.M.G.C.Z, c.IV, s.543. Uçak sanayiinin kuruluş çabaları hakkında ayrıca bkz. Ünal Akkemik, Türk Uçak Sanayiinin Dünü ve bugünü, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı, VIII, İstanbul 1996, s.173 v.d.

⁴² Cumhuriyet, 20 Ekim 1932.

⁴³ Ford yatırımı Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle 1936'da durdurulmuş, tesis ithal edilen Ford otoların deposu olarak kullanılmaya başlanmıştı, bkz.Yahya S.Tezel, aynı eser, s.196.

⁴⁴ Haftalık Mecmua, 7 Mayıs 1928.

fiyatlarındaki önemli düşüşler ihracat gelirlerinde azalmaya yol açmıştı. 1929 yılında ihraç edilen 16.370.000 kilo ürün karşılığında 10.800.000 lira sağlanmışken, ertesi yıl 32.400.000 kilo ürün karşılığında 16.300.000 lira elde edilmişti.⁴⁵ İki kat ürün artışına karşılık, bir buçuk kat para artışı olmuştu. Yine 1929 yılında kabul edilen yeni gümrük tarifesi, kriz yüzünden tam olarak uygulanamamıştı.⁴⁶ Dünya Ekonomik Krizi ayrıca Türkiye'nin Lozan'da üstlendiği dış borç ödemelerinde güçlükler yaratmıştı.

1923-1930 döneminde Türk ekonomisinde umulan gelişmenin sağlanamayıp nedenlerini irdeledikten sonra, şimdi de Türk ekonomisinde bir dönüm noktası olan 1930 yılı ve sonrasına değineceğiz. Hükümet 1923-1930 sürecinde ortaya çıkan olumsuz göstergeler karşısında hızla ve cesaretle ekonomik hayata müdahale etti. Gerek paranın değerini korumaya, gerekse ithalatı kısımaya yönelik önlemlerle kısa sürede Türk lirasına istikrar kazandırmış, dış ticaret açığının kapanmasını sağlamıştı. 1929 yılında dış ticaret açığı 101 milyon olarak gerçekleşmişti.⁴⁷ Buna karşılık 1930 yılı ihracatı 151.454.371, ithalatı 147.553.703; 1931 yılı ihracatı 126.939.239, ithalatı 126.382.085 milyondur. Yine aynı yıllar itibarıyla İstanbul Ticaret Odası'nca yayınlanan hayat pahalılığı istatistikleri fiyatlardaki düşüşü yansıtmaktadır:⁴⁸

	<u>1929</u>	<u>1930</u>	<u>1931</u>
Gıda	: 1555	1292	1114
Isınma ve aydınlanma	: 1382	1207	1155
Giyim ve ev eşyası	: 1342	1342	1342
Ev kiralaları	: 1666	1666	1666
Ortalama	: 1381	1272	1203

1930 yılında ihracat mevsiminde ülke bol döviz girişi nedeniyle piyasada Türk Lirası azalmış, uzmanlardan oluşturulan özel bir komisyon sorunu yakından inceleyerek bazı tavsiye kararları almıştı.⁴⁹ 1931 yılında Türk

⁴⁵ T.B.M.M.Z.C., IV.devre, c.III, s.183.

⁴⁶ Yusuf Kemal Tengirşek, Türk İnkılabı Dersleri, İstanbul 1935, s.63.

⁴⁷ İhracat 155.214.071, İthalat 256.296.379. Türk Lirasıydı, bkz.Cumhuriyet, 20 Kasım 1932.

⁴⁸ Cumhuriyet, 14 Şubat 1932.

⁴⁹ Hakimiyet-i Milliye'deki bu haber (bkz.4 Eylül 1930), bize yabancı bankaların henüz bir Merkez Bankamızın olmadığı dönemde ihracat mevsimlerinde Türk Lirasının değerini yapay olarak yükseltip, İthalat sırasında düşürmek suretiyle kambiyo oyunlarına başvurdukları iddialarını anımsattığından, konunun incelenmeye değer olduğunu düşünüyoruz (Yazarın notu).

parası Yunan parasına göre %15, Bulgar, Sırp ve Romen paralarına göre %20, Avusturya parasına göre %30 değer kazanmıştı.⁵⁰

Hükümet ekonomik hayata yaptığı başarılı müdahalenin ardından uygulayacağı yeni ekonomik modeli saptamış, Başbakan İsmet Bey (İnönü)'in ağzından Mutedil Devletçilik olarak ilan etmişti.⁵¹ Türkiye'de Devletçilik böylece tarihsel bir zorunluluk olarak doğdu. Gerek yerli sermayedar ve girişimcinin yetersizliği, gerekse yabancı sermaye girişinin olmayışı; devleti girişimci, yatırımcı ve işletmeci olarak inisiyatif almaya zorladı. Modelin seçiminde tarihi koşulların yanı sıra, gerek Dünya Ekonomik Krizi'nin Kapitalist ülkelerde adeta bir yıkım etkisi yaratmasının, gerekse kapalı ekonomilerin krizden daha az etkilenmesinin de rolleri oldu. Devletçilik Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 kurultayında altı ok çerçevesinde parti programına alınmış, 1935 kurultayında Kemalizm kapsamında parti tüzüğüne konmuş, 1937 yılında da bir anayasa ilkesi olarak kabul edilmişti. Devletçilik, liberal veya kollektivist bir sistem değildi. İki modelin de unsurlarına yer veren karma bir sistemdi. Türkiye'nin kendine özgü gerçeklerinden kaynaklanmış, kendi ihtiyaçlarından doğmuş bir sentezdi. Atatürk'ün 1 Kasım 1937'deki «kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmaz, bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir»⁵² sözleri, bu gerçeğin bir ifadesiydi. Devletçilik ilkesine göre kalkınmanın ana unsurunu özel girişim ve etkinliklerin oluşturması esastı. Ancak bir milletin hayatında büyük önem taşıdığı halde ferdin yapamayacağı veya yeterince yararlı ve karlı görmediği için yapmak istemediği işleri gerçekleştirmek devletin görevidir. Devletçilik mümkün olan en kısa zamanda milleti refaha, ülkeyi bayındır hale getirmenin aracı olarak düşünülmüştü.

Türkiye Ekonomisinde 1930-1933 dönemi yeni ekonomik modelin uygulanmasına ilişkin gerekli yasal düzenlemelerin yapılp, kurumların oluşturulduğu bir dönem oldu. Burada değineceğimiz kapsamda olmamakla beraber günümüzde de zaman zaman güncellik kazanan 1930 yılında alınmış bir karardan söz edeceğiz. 24 Nisan'da Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) ve Karaköy Köprülerinden geçiş ücretleri kaldırılmış, uygulamanın 1 Haziran'da başlaması kararlaştırılmıştı. Basın köprülerden geçiş ücreti alınmasını geçmişten gelen bir gelenek, ülkemize gelen yabancılara karşı yüzümüzü kızartan eski devrin çirkin

⁵⁰ Cevdet Doğan, 1932 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2000, s.101.

⁵¹ İsmet İnönü 1930 yılında Kayseri-Sivas demiryolunun açılış törenindeki bu konuşmasında genç cumhuriyetin demiryollarının inşasındaki başarılarını vurgulamış, 1930 yılına kadar 1188 km demiryolu inşa edildiğini, bunun için yabancı sermayenin gerekmesi halinde bunun 7 senede değil, 27 senede bile yapılamayacağını söylemişti.

⁵² Afet İnan, aynı eser, s.128.

bir yadigârı olarak değerlendirmişti. Ayrıca bu kararlar tahsildarlar ve halk arasındaki kavgaların son bulacağı, 85 yıl önce bir Pazar günü konan köprü parasının yine bir Pazar günü kaldırıldığı belirtilmişti.⁵³ 11 Haziran 1930'da Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda hazırlanan T.C. Merkez Bankası Kanunu kabul edildi.⁵⁴ Parti kararınca mebuslar bankada yönetim kurulu üyesi olamayacaklardı.⁵⁵ 1930-1933 döneminin kayda değer ekonomik olaylarından biri de, 1930 yılında Cumhuriyet devrinin ilk konsolide dış borçlanmasının yapılmasıdır. Bir Amerikan şirketinden kibrit tekeli karşılığında %6,5 faiz ve 25 yıl vadeyle 10 milyon dolar (21 milyon T.L.) alındı.⁵⁶ Yine 1931 yılı sonunda uygulamaya konan kontenjan usulüyle küçük işletmelerin iflası önlenildi.⁵⁷ Aynı yıl İstanbul'da mevcut 250 fırından 200'ü gerekli donanımına sahip bulunuyordu. 1932 Yılı başında Merkez Bankası'nda değeri 6.357.000 kûsur lira olan 4159 kûsur kg. külçe altın mevcuttu. Ayrıca banka sermayesi olarak 48.545.000 kûsur lira değerinde altın bulunuyordu. Döviz mevcudu 6.702.000 kûsur lira değerindeydi.⁵⁸ Ticaret Odası'nın 1932 yılı dokuma sanayiinin durumuna ilişkin raporuna göre yıllık pamuklu dokuma ihtiyacı 7.400.000, üretim ise 3.500.000 kiloydu. 7.500.000 metre olan yıllık kumaş tüketiminin yaklaşık 5.000.000 metresi ithal ediliyordu. Yıllık borç ödemeleri genel bütçe harcamalarının yaklaşık %20 sini oluşturuyordu. Bu konuda yapılan yeni görüşmelerde Türkiye'nin Lozan'da devraldığı Osmanlı borçlarını 50 yılda ödemesi öngörülmüştü. 1928'de 165 milyon altın lira olarak hesaplanan borçlar, son görüşmelerle 35 milyon altın liraya düşürülmüştü. Yılda 700.000 altın lira ödenecekti.⁵⁹ Şükrü Saraçoğlu'nun 1932 yılı sonlarında yaptığı açıklamaya göre Türkiye'nin Lozan'a göre 107 milyon olan borcu 7 milyona inmişti.⁶⁰

Türkiye'nin 1931 ve 1932 yıllarındaki dış kredi arayışları Sovyetler Birliğiyle yapılan bir kredi ve teknik yardım antlaşmasıyla olumlu bir sonuca vardı. 8 milyon altın dolar olan kredi faizsiz ve 20 yılda geri ödenecekti.⁶¹ Ruslar krediyi dokuma fabrikaları için makine olarak vereceklerdi. Geri ödeme ürünle yapılacaktı. Ayrıca Rus Hükümeti 10 traktör, 2 kamyon, 1 otobüs;

⁵³ Demet Özkan, 1930 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2000, s.145.

⁵⁴ Hakimiyet-i Milliye, 12 Haziran 1930.

⁵⁵ Cumhuriyet, 12 Haziran 1930.

⁵⁶ Yahya S. Tezel, aynı eser, s.212.

⁵⁷ Cevdet Doğan, aynı eser, s.101.

⁵⁸ Cumhuriyet, 12 Kasım 1932.

⁵⁹ Akşam Gazetesi, 25 Eylül 1932.

⁶⁰ Cumhuriyet, 31 Aralık 1932.

⁶¹ Düstur, c.XVA, üçüncü tertip, Ankara 1934, s.475.

Kızılıordu da 2 büyük, 2 de küçük tank armağan etmişlerdi.⁶² Kredi ve Teknik Yardım Antlaşmasının ardından Profesör Orloff'un başkanlığında bir Rus uzmanlar grubu kurulacak pamuklu dokuma fabrikalarının yerlerini belirlemek amacıyla Anadolu'da incelemeler yaptı. Bir ay kadar süren gezi İzmir, Aydın, Nazilli, Sarayköy, Denizli, Burdur, Isparta, Kayseri, Adana, Mersin, Tarsus, Konya ve yörelerini kapsadı. Buralardaki kömür madenleri, su kaynakları ve pamuklar üzerinde çalışmalar yapıldı. Profesör Orloff'un vardığı sonuçlara göre Türkiye Pamuğu her tür kumaş için elverişli değildi. İnce ve emprime kumaşlar için uzun iplikli pamuklara ihtiyaç vardı. Amerikan tohumu pamuklar bir ocakta 130-140 fidan pamuk verdiği halde yerli tohumlardan bir ocakta ancak 8-10 fidan elde ediliyordu. Bu yönde Adana, Mersin ve Tarsus'taki denemeler olumlu sonuçlanmıştı. Diğer üretim bölgelerinde de ıslah çalışmaları gerekiyordu. Yöre valileriyle bu konuda görüş birliğine varmışlardı. Özellikle Kayseri valisi kendilerine çok büyük ilgi göstermiş, konuklukları süresince kendileriyle aynı otelde kalmıştı.⁶³ Rus uzmanların Anadolu'daki incelemelerine genç mühendislerimizden Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı, Sanayi ve Maadin Bankası makine şefi Adnan, Sanayi Müfettişi Kudret, Feshane Fabrikası Müdürü Şevket Turgut Beyler de katılmışlardı.⁶⁴

1932 yılında kurumlaşma çerçevesinde birbiri peşisıra atılan iki adımdan ilki 3 Temmuz'da Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulması, 7 Temmuz'da da Sanayi ve Maadin Bankası'nın Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na dönüştürülmesiydi. Ancak Avrupa'da Türkiye'deki bu yapılanmalar Sovyet sisteminin devletleştirmesine benzetiliyordu. Bunun yanısıra deniz taşımacılığı tekeli, afyon üretiminin denetimi gibi düzenlemeler Türkiye'ye olan güveni sarsmıştı. Özellikle Türkiye İskele ve limanları arasında posta seferleri hizmetinin devlet yönetimine alınmasına dair yasa dışı olduğu kadar, içte de tepkiyle karşılanmıştı. Türk özel sektörü çoğunluğu devlet sermayesine ait bir şirkete hissedar olmanın yönetimi devlete teslim etmek anlamına geleceği, dolayısıyla yönetiminde söz sahibi olamayacağı bir şirkete girilmemesi gerektiği görüşündeydi.⁶⁵ Aynı günlerde Celal Bey'in (Bayar) İktisat Vekaleti'ne getirilmesi olumlu karşılanmış, Türkiye'ye karşı duyulan güvensizliği bir ölçüde gidermişti.⁶⁶ Atatürk de yeni vekilin atanmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiş, ülkeyi doğru yola sevkedecek prensiplerden birinin de ekonomik düzende devlet müdahalesinin azaltılması olduğunu söylemişti. 1933 yılında gerek

⁶² Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932.

⁶³ Milliyet Gazetesi, 2 Ekim 1932.

⁶⁴ Milliyet, 4 Kasım 1932.

⁶⁵ Bu konuda bkz. Milliyet, 7 Kasım 1932, Yine Ahmet Şükrü'nün «Türk Vapurculuğu» başlıklı makalesi için Milliyet 9 Kasım 1932.

⁶⁶ Bu konuda The Economist'in görüşleri için bkz. Milliyet, 6 Ekim 1932.

Devlet Sanayi Ofisi'nin yarattığı kaygılar, gerekse Türkiye Sanayi Bankası'nın işlevini yerine getirmekte yetersiz kalması sonucunda bu uygulamadan vazgeçilerek her iki kurumun yerine Sümerbank kuruldu. Sümerbank hem devralacağı, hem de yeni kuracağı, fabrikaları devir veya tesis tarihinden itibaren en geç bir yıl içinde anonim şirketlere dönüştürecek ve ticaret kanunu hükümlerine göre yönetecekti.⁶⁷ Sümerbank devlet işletmeciliğinin odağında yer alacak, yatırımlar yaparak hızlı bir sanayileşme planını gerçekleştirecekti. Yerli ve yabancı uzmanların katkılarıyla hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı tüketim malları sanayiini esas aldı. Öncelikle yerli hammaddelerin işlenmesiyle ithalat ikamesi sağlanacak, ayrıca eldeki hammaddelerin yok pahasına satılması önlenecekti. 1934-1937 döneminde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı başarıyla uygulandı. Türkiye dünyada en hızlı sanayileşen ülkelerden biri oldu. Adeta göz kamaştırıcı olarak nitelenebilecek sonuçlar elde etti.⁶⁸

Hazırlığına girilen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı madencilik ve enerji sektörlerini esas almış, yüzden fazla fabrika ve tesisin kurulması öngörülmüştü. Bu amaçla 1935 yılında Etibank kurulmuş ve planın maden işletmesi ve ülkenin elektrikleştirilmesine ait kısımlarının mali yönetimi ve gerçekleştirilmesi görevlerini üstlenmişti. Aynı yıl Maden Tetkik Arama Enstitüsü ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi kuruldu. 1936 yılında İngiltere'den 10 yıl vadeli, %5,5 faizle 3 milyon sterlin tesis kredisi alındı. Geri ödeme ihraç ürünleriyle yapılacaktı. Alınan kredi Karabük Demir Çelik Fabrikası'yla, Çatalağzı Elektrik Santrali'nin inşasına ayrılmıştı. Ancak 2. Dünya Savaşı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasına olanak vermedi. Türkiye'nin büyük bir bilinç ve iradeyle sürdürdüğü ulusal kalkınma hamlesini kesintiye uğrattı.

Sonuç olarak Türkiye Atatürk döneminde ekonomik kalkınma mücadelesinde çok olumsuz koşullardan yola çıktı. Kalkınma modelini Türk Devrimi'nin ruhuna uygun bir tarzda demokratik bir yöntemle belirledi. Esasen bu konuda devrimin dogmatik bir tavrı söz konusu değildi. Pragmatik bir yaklaşım egemendi. Nitekim Türkiye 1930 sonrasında kendisine uygun modeli adeta sınama yanılma yoluyla keşfetmiş, devletçilik politikasıyla hızlı bir sanayileşme sürecine girmişti. Atatürk dönemindeki onbeş yılda ortalama %4-6 reel büyüme hızı enflasyonsuz şekilde gerçekleştirilmiş, sanayileşmede yıllık ortalama büyüme hızı %9,6 ya ulaşmıştır. Devletçilik modelinin özellikle vurgulanması gereken işlevi de Türkiye'de özel sektörün doğmasında ve gelişmesinde yapıcı bir rol oynamış olmasıdır.

⁶⁷ Serkan Tuna, Türkiye'de Devlet İşletmeleri (1930-1940), basılmamış doktora tezi, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2002, s.43.

⁶⁸ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, aynı eser, s.265.

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden modern sanayii ve yetişmiş insan gücü olmayan, tarımı son derece ilkel, ulaşım sistemi yetersiz bir ekonomik miras devraldı. 1923 yılında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi alınacak önlemleri ve uygulanacak ekonomik modeli kararlaştırdı. Bu çerçevede, özel sektörün öncülüğünü esas alan bir politika uygulandı. Dönemin olumsuz koşulları nedeniyle ekonomide umulan gelişme sağlanamadı.

Bunun üzerine 1930 yılından itibaren devletçilik modelinin uygulanmasına geçildi. Bu modelle ekonomide çok olumlu sonuçlar alındı. Türkiye dünyanın en hızlı sanayileşen ülkeleri arasına katıldı. Bu süreç II. Dünya Savaşı'yla kesintiye uğradı.

Sonuç olarak Atatürk Dönemi, Türkiye ekonomisinde enflasyonsuz ve her yıl istikrarlı büyüme hızıyla en başarılı dönem oldu.

SUMMARY

Turkish Republic inherited an economic structure with primitive agriculture, insufficient transportation system and low level of qualified human resources from Ottoman Empire. In 1923 İzmir Economy Congress the new Republics economic prevalence, precautions and models to be followed had been decided. Leading role given to the private sector according to the Congress. Due to negative conditions of that period expected progress in the economy had not been reached.

Consequently etatism in economy adopted as the new model by 1930. With this model economic progress has accelerated. Turkey became one of the most rapid industrialized countries in that period. This development has interrupted by the II. World War.

As a result the Atatürk period was the most successful period of Turkish economy with zero inflation and steady growth rate.